

Falusi Norbert

HIDEG BUDAPESTI ÁPRILISI SZELEK A KECSKEMÉTI REFORMMŰHELY KÖRÜLI HETEKBEN

A rendszerváltás politikai vitái jelentős részben az önazonosság kérdéséről szóltak. A politikailag aktív szereplők arra keresték a választ, hogy a szovjet típusú politikai és gazdasági rendszert milyen új irányelveket követve változtassák meg. A '80-as években a reformnemzedék és a kommunista elit számos kiútkereső terv és olykor egymást kizáró nézet mentén feszült egymásnak. Egy közös pontjuk mégis volt, egyikük sem hitte, hogy a változás gyorsan és földcsuszamlás-szerűen fog bekövetkezni. A liberálisnak tekintett gorbacsovi politika ugyanis nem azt tűzte céljául, hogy teljes egészében felszámolja a lenini alapokra épült Szovjetuniót, és elengedje a kényszerfüggésben álló szövetségeseket (lengyeleket, cseheket, magyarokat, baltiakat, németeket). A moszkvai centrum egy lassú és orosz központú politikai átmenetben volt érdekelt. Gorbacsovék ezért is javasolták azt, hogy a helyi kommunista pártok népfrontos politikai szövetségeket hozzanak létre, illetve az elnöki rendszer mellett kardoskodjanak. Az irányított és invitált gorbacsovi forradalom helyett a centrifugális erők pillanatok alatt szétfeszítették a teljes szovjet szuperbirodalmat 1989-90-ben.

Ebben a kontextusban az MSZMP reformszárnyához tartozók, mint Pozsgay Imre, Nyers Rezső, Németh Miklós és az alulról jövő reformkörök képesek voltak-e egy valóban megújuló párt képét megjeleníteni, és az állampártot a parlamentáris politikai verseny viszonyai között legitim kormányzó erővé formálni? 1989 pluralizálódó környezetében a magyar társadalom szemében az MSZMP reformkörök tevékenysége mennyire jelenthetett alternatívát Grósz Károly vezetése mellett?

A főtitkár 1989-ben tagadta az 1956-ra vonatkozó *népfelkelés és forradalom* megállapításokat. Grósz és a kommunista elit ellentmondó állításait végül a politikai nyilvánosság elsöpörte. Olyan kérdések kaptak nyílt teret, amelyek a teljes rendszer legitimitását és az MSZMP-ét kérdőjelezték meg. Számos újságcikk foglalkozott a vörös politika által elkövetett 1945 utáni törvényteleniségekkel. A Századvég közölte például Farkas Mihály egy el nem mondott beszédét 1956 júliusából. Az MDP Központi Vezetőségének tagja a Rajk-per koncepciók háttérét fejtette ki.¹

Dokumentumokban számoltak be a recski munkatáborról, ahová többek között

1 1956 tavaszán a Központi Vezetőség határozata értelmében különbizottságot szerveztek – mások mellett – Farkas Mihálynak a törvénytelenkedésekben játszott szerepe kivizsgálására. Ezen beszélt a törvénytelenkedésekről és a Rajk-perrel is. In: Szenes Sándor: *Egy el nem mondott beszéd. Dokumentum Farkas Mihály irathagyatékából*. Századvég 1989/1-2. 57-77. o.

hamis vádak alapján Faludy György költőt is deportálták. Az itt állomásozó szovjet haderő megítélésével mind felerősödött a Magyarország függetlenségéről szóló diskurzus, hogy a szovjet csapatok Magyarországot 1945-öt követően megszállták. Ez alapjaiban ásta alá a felszabadításról szóló általános központi kánont.

Ebben a tanulmányban arra vállalkozom, hogy rekonstruáljam az MSZMP belülről szétfeszülő integritását 1989 tavaszán az állampárt reformköreinek és elitjének eltérő stratégiáján keresztül. A lenini-sztálini alapokra épült merev struktúrákat nemcsak a külső gazdasági-, (kül)politikai tényezők, hanem a belső rugalmasabb szerkezetért fellépő reformerek is kikezdték. A következőkben az alábbi kérdésekre keresem a választ: az MSZMP politikai elitje: 1) hogyan reagált az alulról érkező reform-kezdeményezésekre, 2) milyennek látta az MSZMP politikai erejét, 3) miként tekintett 1956-ra, és 4) szándékában állt-e a változó politikai környezetben Kádár János politikai szerepét kritika tárgyává tenni?

1989: forradalom vagy nem forradalom?

Számos értelmezés látott napvilágot arról, hogy 1989 átmenete forradalom volt-e vagy sem? Rainer M. János *Bevezetés a kádárizmusba* című könyvében több magyar és külföldi szerző értelmezését ismerhetjük meg a felvetett kérdésről. Kiss János megkülönböztetett reformot, forradalmat és koordinált átmenetet. Utóbbi azt jelenti, hogy bár elejét vették egy teljes összeomlásnak, de sebezhetővé vált utólag a folyamat, mert a múlttal való szakítás nem történt meg. Kiss szerint 1989 három okból sem volt forradalom: 1) az átmenet modernizált államokban zajlott le, 2) a társadalom alapvetően polgárosult volt, tehát tagjainak volt veszteni valója, 3) interdependencia, vagyis a nemzetközi világrend a mielőbbi stabilitásban volt érdekelt.

Más szerzők, például a totalitárius iskolához tartozó Hannah Arendt (1991) az 1989-es eseményeket forradalminak tekintette, mert szerinte a 20. századot a háborúk és a forradalmak határozták meg. François Furet úgy vélekedett, hogy a forradalom ígérete Európában 1989-ig fennmaradt, de 1989-ben a modernkor forradalmi véget érték. Tony Judt olyan dominóelvként írta le a szovjetrendszer bukását, ahol a tömegkommunikáció mozgósította a társadalmi csoportokat, akik az erőszakot elvetették. Gorbacsov ellenben nem tervezte meg az átmenetet, de politikai lépéseivel mégis forradalmi helyzetet teremtett. Tőkés Rudolf kialakított forradalomról beszélt, ahol az első szakaszt a két szuperhatalom egymás közti küzdelme formálta, és végeredményében a kis szovjet államok lettek a nyertesei. A második szakaszt már a magyar elit vezényelte, amikor a poszttotalitárius kommunizmust (értsd az autoriter kádári rendszert) a parlamentáris demokráciával felváltották. A transzhistorikus értelmezésekkel szemben voltak olyan szerzők, akik 1989-ben

ún. helyrehozó vagy pótlólagos események összefüggését látták. Jürgen Habermas (1991) érvelése alapján 1989 egyfelől a polgári forradalmak örökségéhez való visszatérést jelentette. Másfelől pedig a társadalompolitikai célja a „nyugathoz”, mint civilizációhoz és kapitalista életformához való csatlakozás igényét fejezte ki. Tony Garton Ash párhuzamot vont 1848-cal, de 1989 társadalmi forrása az elégedetlenség volt, amelynek újszerű ideológiája nem bontakozott ki. Arato retorikailag megmaradt a forradalom kifejezésnél, mert strukturálisan a szovjetrendszert egy más típusú rendszerrel váltották fel, ugyanakkor az 1989-es események szereplőiből hiányzott a forradalmi tudat. Fehér Ferenc és Heller Ágnes a szavak szintjén „dicsőséges forradalomról” beszéltek, mert antitotalitárius szándékú volt, de tartalmában 1945 restaurációját volt hivatott kifejezni. Eric Hobsbawn (1998) szerint 1989 nem volt forradalom, mert a szovjetrendszert nem megdöntötték, hanem az „embeerek” elfogadták annak elmúlását, amelyet döntően a szovjet vezetők idéztek elő.

Az eltérő magyarázatok megértéséhez eligazodásul szolgálhat Reinhart Koselleck fogalomtörténeti vizsgálata, aki a *forradalom* jelentéstartalmában bekövetkezett változásokat vizsgálta. A lényegi változást a nagy francia forradalom (1789) hozta el. Eredetileg a *forradalom* körforgást jelentett, az államformák változását (monarchia – tömegek uralma – ismét monarchia), amely abból a tapasztalatból táplálkozott, hogy a politikai együttélés formái végesek. 1789-et követően már olyan gyűjtőfogalomról van szó, amely transzhistorikus jelentéssel bír, visszafordíthatatlan, eltérő a reformtól, illetve a politikai változtatás igénye kibővül a társadalom átalakításának utópiájával. A forradalom a legitimitását önmagából meríti, amely ennek alapján tervezhető (csinálható) és a forradalmárokon keresztül vezethető.²

Gyáni Gábor (2007) szintén arra a következtetésre jutott, hogy 1989 nem volt forradalom, hanem 1945-höz hasonlóan, visszatérés a magasabb szabadság állapothoz. Kende Péter (2006) értelmezésében 1989 egy antitotalitárius igényű változás volt, amelynek előképe 1956, de összességében nem tekinthető forradalomnak. Rainer M. János úgy foglalta össze 1989 szereplőit, ha úgy tetszik „forradalmárait”, mint akiket nem hatotta át a forradalmi tudat, mert elsősorban programok (demokratikus, szocialisztikus, harmadik utas) mentén csupán reformokat követeltek. A reformok nem voltak univerzálisak sem, mert korábról már meglévő elemeket (állami szociális rendszer fenntartása, társadalmi egyenlőség, vegyes tulajdon stb.) is magukba foglaltak a politikai kívánalmak. A folyamat szerepelőire pedig a kompromisszum-készség volt elsősorban jellemző, amely a tárgyalásos formának kedvezett.³

2 Reinhart Koselleck: *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. 2003. 75-97.

3 Rainer M. János: *Bevezetés a kádárizmusba*. Bp. 2011. 263-269. o.

MSZMP: belülről szétfeszülő integritás

Az MSZMP Központi Bizottsága (KB) 1988 március végén elfogadta a demokratikus szocializmus új magyar gyakorlatának kialakítását célul kitűző dokumentumát. Ezt az elképzelést megerősítve került sor májusban a párt országos értekezletére, amely átfogó gazdasági és politikai reformok szükségességéről döntött. Az értekezlet a politikai rendszer megváltoztatását azzal indokolta, hogy „*az ország modernizálásában elért történelmi léptékű haladás ellenére az elmúlt egy-másfél évtized során fokozatosan gazdasági-politikai és erkölcsi válság alakult ki. 1956-1987 között alkalmazott modell kimerítette tartalékait, sok vonatkozásban hibásnak bizonyult. Az új helyzethez való igazodás hiánya megtörte az életviszonyok jelentős javulásának két évtizedes folyamatát.*”⁴ A párt elitjének nem volt kétsége tehát afelől, hogy a folyamatok (szélesedő nyilvánosság, politikai pluralizáció) mindenképpen a többpártrendszer felé haladnak, sőt, azt is elismerték, hogy a részleges reformok nem vezetnek tartós eredményre. Az MSZMP a változás menetét illetően a fokozatosság elvét támogatta, azaz a kommunista párt irányításával végrehajtott demokratizálódást, vegyes gazdálkodást (állami-, szövetkezeti- és magántulajdon), illetve tárgyalásos alkukat követően az ellenzék egy részének bevonását a hatalomgyakorlásba.⁵ „*Komoly társadalmi veszélyt jelenthet a folyamatok destabilizálódása, ellenőrizhetetlenné válása, anarchikus viszonyok kialakulása. Fokozatos átmenetre, a politikai folyamatok kiszámíthatóságára [...] van szükség. [...] Az MSZMP nyíltan hirdeti, hogy társadalmunkban meghatározó szerepet kíván betölteni,*” amelyet politikai erejével, társadalmi bázisával és történelmi szerepével indokolt.⁶

Felismerték azonban azt, hogy a kibontakozás első lépéseit az állampárt megújításával kell kezdeni. A párt vezetése eleinte abban reménykedett, hogy a reformokat sürgető párttagok konstruktív vitáikkal hozzájárulhatnak az integritás megújításához. Tévedtek. Az MSZMP sikertelen kétoldalú tárgyalásokon és koalíciós puhatolozásokon át igyekezett tényleges és informális hatalmát valamennyire biztosítani az új politikai pártokkal szemben (MDF, Fidesz, SzDSz stb.), de azzal nem számoltak, hogy a belső reformokról szóló viták következtében az állampárt látványosan osztódik, kisebb-nagyobb platformokra bomlik.

Az első látványos fellépésre Szegeden került sor a reformkörös tanácskozáson, nyíltan megjelentve a belső nézetkülönbségeket.

4 *Az MSZMP KB állásfoglalása.* Petőfi Népe, 1989. április. 1. 1. o. ; *A politikai rendszer reformjainak néhány időszereű kérdéséről.* Népszabadság, 1989. április 1. 3. o.

5 Kalmár Melinda: *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer 1945-1990.* Bp., 2014. 550. o.

6 *Az MSZMP KB állásfoglalása.* Petőfi Népe, 1989. április 1. 2. o.

Az állampárt 1989 tavaszán mindent összevetve egy hosszú átmenetre és rövid tárgyalásokra aspirált, hogy az új ellenzéki pártok ne tudják meggátolni, hogy a kerekasztal-tárgyalások májusban lezáruljanak, s a kormány benyújthassa átfogó törvénymódosításait.⁷

Az MSZMP egyik fő ellensége ekkor már az *időtényező* volt, hiszen a gazdasági válságon nem tudott úrrá lenni, illetve a belső feszültségek Szeged óta a nyílt felszínen, a sajtóban folytak. A bomlás egyik tényleges mutatója volt a pártból kilépők növekvő száma is. 1989 márciusában, tehát egy hónap alatt csaknem 23 ezren adták vissza pártkönyvüket, ellenben csak kétezren kérték felvételüket. A pártelit számára azért volt ez traumatikus, mert 1986-ig évi átlag 20 ezer fő került ki a pártból, 1987-ben ez a szám 37 ezerre, 1988-ban pedig 83 ezerre emelkedett. A kilépők 45%-a nem indokolta meg, hogy miért lépett ki, de feltételezhető, hogy politikai okok miatt. A párttagok társadalmi összetétele a következőképpen oszlott meg: 39% munkás, 53% szellemi foglalkozású, 7% szövetkezeti dolgozó. A 30 éven aluliak aránya mindösszesen 8% volt. A párttagság létszáma 1989 áprilisában 780 ezer fő volt.⁸

Az MSZMP kecskeméti reformereinek korabeli véleménye

Nemcsak az új pártok, hanem az MSZMP belső ellenzékének fellépése is oda vezetett, hogy a kommunista elit meghasonlott, és nem tudta érdemben kezelni, csak elodázní a hanyatlás folyamatát. Az MSZMP sodródott a rendkívüli pártkongresszus és végső soron a pártszakadás felé. A politikai viták jelentős részben a belső működési problémákról szóltak, felszínre hozva az egymásnak gyakran teljesen elmentmondó országos szintű stratégiákat. Az MSZMP reformkörök ebben a kettős szorításban egyszerre adtak fórumot a párt megújításán fáradozó értelmiségi vitáknak, illetve akár tudatosan, akár nem, de előre vetítették egy új párt létrehozásának az igényét is.

A budapesti Reformkörök 1989. április 8-i felhívásukban arra kérték a párt széles nyilvánosságát, hogy az ország gazdasági és társadalmi válságból való békés kiút-keresésének programja és a többpártrendszer kiépítése érdekében helyi reformköröket alakítsanak, majd eredményeit egy közös országos reformkörti tanácskozáson vitassák meg.⁹

7 Kalmár, 2014. 573. o.

8 *MSZMP – Tagfelvétel, kilépők*. Petőfi Népe, 1989. április 7. 3. o.

9 *Az MSZMP Budapesti Reformkörének felhívása*. Petőfi Népe, 1989. április 8. 2. o.

A legfelső szintű testületi ülések napirendjei a pártügyekről szóltak. Az egyik meghatározó csoport a belső egység megtartásával látta biztosíthatónak a lassú átmenet programját, a másik csoport pedig az elitcserében érezte magát érdekeltnek.¹⁰

A reformkörösök, akik kapcsolatban álltak a párt egyes reformszemléletű vezetőivel, ha önkéntelenül is, fokozatosan párhuzamos struktúrákat építettek ki a párton belül. Egyik követelésük a merev belső hierarchiák felszámolására irányult, amelyet a platformszabadság teljes körű elismerésében és gyakorlásában fejtettek ki. A reformkörökhöz csatlakozók nem egyszer ennek a szabadabb légkörnek a megtapasztalása miatt is vállaltak helyben aktív politikai szerepet.

A következőkben álljon itt néhány példa arra vonatkozóan, hogy Kecskeméten miért kapcsolódtak be helyi értelmiségiek a párt megújításának munkájába.

Gráner György nyilatkozata a Petőfi Népében:

„A politikai helyzet gyökeresen megváltozott. Ebben az átalakulásban az MSZMP sorsa – azaz: befolyása, hatása – a konkrét kérdés. Hogy van az, hogy az M5-ös ügyében az MDF meg mer nyilatkozni, a városi pártbizottság pedig nem mer megnyilatkozni.”¹¹

Ramháb Mária nyilatkozata a Petőfi Népében:

„Amit a párt magáról újabban állít, hogy ti. reformpárt, az az én számomra teljességgel megfoghatatlan. [...] A pártnak a belső struktúrája nem változott semmit, továbbra is munkahelyen kötelező tagnak lennem, a Központi Bizottság holnap is nélkülem dönt rólam, egyszóval nem érzem, hogy a pártvezetéshez kötne valami egyként a 800 ezer tag közül.”¹²

Brúszel László nyilatkozata a Petőfi Népében:

„A nyolcszázézeres párttagságot persze évtizedekig más szellemben nevelték, alig-ha lát mindenki rögtön reformkort, de abban segíthetünk, hogy azzá válhasson.”¹³

Kerényi György nyilatkozata a Petőfi Népében:

„Közelegnek a választások. [...] Igen nagy szükség lenne helyi MSZMP-programokra, illetve olyan hiteles emberekre lesz szükség, akikre jó szívvel, hittel szavazhatnak.”¹⁴

Tóth József nyilatkozata a Petőfi Népében:

„A párt hosszú ideig messianisztikus célokat tűzött ki, amiket aztán voluntarista módon próbált meg elérni egy régi struktúrában. Én pl. a sztálinizmus maradványainak a felszámolását is fontos feladatnak tartom.”¹⁵

10 Kalmár, 2014. 573.

11 *Mit akar a reformkör?* Petőfi Népe, 1989. április 11. 3. o.

12 U. o.

13 U. o.

14 U. o.

15 U. o.

Ki „foglalja” el a pártot?

Reformkörüi kritikák és Grósz Károly a reformkörökről

Az MSZMP KB 1989. április 12-én egy viharos hangulatú ülésen tárgyalta a reformkörök addigi politikai tevékenységét. A tárgyalásra benyújtott előterjesztések között szerepelt Grósz Károly egyik szövetségese, Váncsa Jenő által készített, 500 fős mintavételű interjú dokumentuma az MSZMP alapvetően lesújtó megítéléséről. Az értekezlet légkörét továbbá minden bizonnyal meghatározta a Magyar Hírlapban aznap megjelent, reformkörösökkel készült interjúk radikalizmusa és őszintesége, amely a Csongrád megyei és a budapesti reformerek céljairól számolt be.¹⁶

A budapesti reformkörök nevében dr. Szabó Zoltán matematikus foglalta össze politikai véleményét. A célok tekintetében a gazdasági válságból való kilábalást, az MSZMP megújítását, ideértve a párt (vezető)testületeinek demokratizálását jelölte meg. Szabó arra is utalt, hogy a budapestiek szolidaritást vállaltak a különvéleményük miatt 1988 elején kizárt négy „elvtárrsal”, Bihari Mihállyal, Bíró Zoltánnal, Király Zoltánnal és Lengyel Lászlóval. A múlthoz való viszony tisztázása kérdésében a politikus a következőképpen fogalmazott. *„A kelet-európai szocializmusokat olyan sikertelen modernizációs kísérleteknek tekintjük, amely a társadalom minden alrendszerét ellenőrizhetetlen és korlátozhatatlan politikai hatalom sztálini modelljére épült. [...] Elhatároljuk magunkat az MKP, az MDP, illetve az MSZMP vezetése által az elmúlt 40 év során vallott messianisztikus elképzelésektől. [...] Elítéljük a szövetséges és az ellenzéki pártok 1947-ben megkezdődött, közéletből való antidemokratikus kiszorítását és felszámolását. [...] Támogatjuk az MSZMP KB-nak a többpártrendszerrel hozott határozatát.”*¹⁷ Az 1980-as évek második felétől fokozatosan teret kaptak az 1956-ról szóló politikai viták, amely egyszerre ideológiai és legitimációs kihívást jelentett az állampártra nézve. Szabó Zoltán sem kerülte meg a kérdést, és Grószékkal szemben radikális hangot ütött meg: *„1956. október 23-án egy megalázott és megnyomorított nemzet mozdult meg a népszuverenitás elvéből fakadó alapvető jogát gyakorolva. [...] Elítéljük a november 4-ét követő véres megtorlást és leszámolást. Kétségtelen, hogy a Kádár-Münnich kormányzatra rendkívül erős nyomás nehezedett, mind belföldről, mind külföldről, ezt azonban nem tartjuk mentségnek. [...] Kifejezzük azt a meggyőződésünket, hogy a Nagy Imre-per koncepció per, célját tekintve pedig politikai gyilkosság.”*¹⁸ A Kádár-rendszer ebből a nézőpontból tekintve tehát politikailag illegitim volt, támogatottságának korai szakaszában a külső nagyhatalmi támogatás döntő tényező volt.

16 Sipos József: *Hazai visszarendeződési kísérletek az MSZP megalakulásáig*. In: *A reformkörök élete és halála 1988-1990*. Bp. 2015. 105-106. o.

17 *Vitára bocsátott platform*. Magyar Hírlap. 1989. április 12.

18 U. o.

A kádári éra akkor került új megközelítésbe, amikor a szocialista „jóléti” politikák széles körben éreztették társadalmi hatásukat az 1960-70-es évek fordulójától. A posztstálini kornak vagy gulyáskommunizmusnak is nevezett időszakról 1990 előtt a társadalomtudósoknak csak egy szűkebb rétege folytatott vitát. Az egykorú hazai, illetve a külföldre emigrált tudósok a rendszer jellegét tekintve két kérdésben többnyire egyetértettek. Egyfelől a politikai berendezkedés felépítését tekintve alapvetően totalitárius struktúra (verseny nélküli egypártrendszer, tervgazdaság, egy hivatalos ideológia) volt, másfelől az MSZMP rendszerszintű legitimációját az ún. „kádári közmegegyezés” erősítette meg, amely életszínvonal-emelkedést eredményezett (Heller Ágnes, Fehér Ferenc, Tellér Gyula, Konrád György, Szelényi Iván, Haraszi Miklós).¹⁹ A budapesti reformkörök az 1956-ot követő korszak csúcspontjának az 1968-as gazdasági reformokat minősítették. Azzal a hiányossággal kiegészítve, hogy a programot konzekvensen nem hajtották végre. „1972-73-ban a vezetés centruma az egyre agresszívbbé váló konzervatív szárnyal kötött szövetséget”, amelytől kezdve a hatalom magatartását a pozíciókhoz való görcsös ragaszkodás jellemezte.²⁰

1988-1989 politikai környezetében felerősödött demokratizálódás hullámában az állampárttal szembeni kritika abban fogalmazódott meg, hogy a párt vezetése verbálisan ugyan eljutott a sztálinizmussal való szakításig, de ez „az intézmények működésében még nem valósult meg.”²¹ Arra a kérdésre, hogy milyen párttá kívánták volna formálni az MSZMP-t, a válasz a következőképpen foglalható össze. Az MSZMP indulására, mint reformpártra tekintettek, miután az MDP-t 1956-ban feloszlatták. Az MSZMP létrehozott egy hét fős intézőbizottságot (Donáth Ferenc, Kádár János, Kopácsy Sándor, Losonczy Géza, Lukács György, Nagy Imre, Szántó Zoltán), amely megalakulásától kezdve két szárnyból állt: az egykori MDP-ből egy mérsékeltebb vonal Kádár vezetésével, illetve a Nagy Imre köré tömörült radikálisokból. „Hatukat 1956. november 4-e után kivégezték, meggyilkolták, bebörtönözték vagy internálták. Az MSZMP-nek az eredeti reformszemléhez kívánunk visszatérni. Nyilvánosan működő pártot akarunk” – jelentette ki Szabó Zoltán.²²

A rendszerváltás során fegyveres erőszakra nem került sor, a félelem azonban jelen volt. Nemcsak az itt állomásozó szovjet haderő jelenléte miatt, hanem Grósz Károly elhíresült sportcsarnoki beszédét (1988. november 29.) követően is, amelyben a fehérterror veszedelmét vetítette előre, illetve az egypártrendszert méltatta. Az MSZMP reformkörei a békés átmenetben voltak érdekeltek. Szabó Zoltán Bihari Mihály analógiáján keresztül úgy értékelte, hogy a párt centruma, a konzervatívok

¹⁹ Rainer M., 2011. 107-115.

²⁰ *Vitára bocsátott platform*. Magyar Hírlap. 1989. április 12.

²¹ U. o.

²² U. o.

mint „új rendpártiak” sem lehetnek érdekeltek egy katonai diktatúra bevezetésében. Egy fegyveres beavatkozás ugyanis rendkívül nagy kockázatot jelentene a sérülékeny magyar gazdaságra és a nyugattal való politikai és kereskedelmi kapcsolatokra nézve. A reformszárny a stabilitás fenntartásának céljából a kompromisszum megkötését sürgette a centrummal, de szükség esetén „a konzervatív szárny elszigetelését, szerencsés esetben az MSZMP-ről történő leválását” sem zárta ki. Szabó zárszóként azt is hozzátette, hogy erre egy rendkívüli pártkongresszus lehetőséget is kínálhatott volna.²³

A Csongrád megyei reformkörök nevében Géczi József, Lovászi József és Kimpián Péter válaszoltak az újságírói kérdésekre. Az MSZMP működéséről Szabó Zoltánhoz hasonlóan fogalmaztak. A platformszabadságra az 1988-as szabályzatok reformjával nyílt lehetőség, de annak megvalósulását lassúnak tartották, mert továbbra is azt tapasztalták, hogy az informális és a hierarchikus működés volt a gyakorlat, a belső nyilvánosság kizárásával. Kimpián a munkásmozgalmi történetiségről és előképről azt mondta, hogy sajátjuknak tekintik a nyugat-európai kommunista-, szocialista-, szociáldemokrata hagyományokat, illetve a Sztálin előtti korból mintául szolgáló nyílt vitákat (Zinovjev és Kamenyev, Trockij és Buharin). A párt feje fölött lebegő pártszakadásról Lovászi József beszélt, amely véleménye szerint komoly károkat okozna, egyfelől a nemzetközi helyzet miatt, másfelől mert egy fundamentalista pártnak nyithatna utat. „Olyan helyzetbe kell hozni az ortodox erőket, a sztálinistákat és konjunktúralovagokat, hogy önként morzsolódjanak le az MSZMP-ről. Ma ellenben azt tapasztaljuk, hogy a demokratikus gondolkodású, a változásokat támogató erők hagyják el a pártot kiábrándultan és szinte tömegesen.”²⁴

1989. április 12-én került sor az MSZMP 12. országos értekezletére, amelyet a KB (Berecz János KB-titkár) hívott össze a városi első titkárok részvételével. Grósz Károly politikai helyzetértékelésében többek között a magyarországi szocializmus helyzetéről, a kibontakozó politikai pluralizmusról, illetve a reformkörökről beszélt. A főtitkár elismerte, hogy a változó társadalmi és politikai folyamatok érdeemben befolyásolják az MSZMP lehetséges mozgásterét. Kritikusan megjegyezte a gorbacsovi reformpolitika hatását illetően, amely felszínre hozta a gazdasági válságot, hogy a nyugati tőkés országok következtetésében mind a magyar szocialista gazdaság, mind pedig a szocializmus életképtelen. A főtitkár szerint ez az alapvetően lazuló politikai kontextus erősítette fel azt a véleményt is, hogy „ezért változik negatív irányban Magyarországról, a szocializmusról kialakított kép.”²⁵

23 *Vitára bocsátott platform.* Magyar Hírlap. 1989. április 12.

24 *Bokréta a párt kalapján?* Magyar Hírlap, 1989. április 12. 3. o.

25 *Rendszerváltók a baloldalon. Reformerek és reformkörök, 1988-1989.* Vál. Ágh Attila, Géczi József Alajos, Sipos József. Bp., 1999. 116-119. o.

Grósz hosszasan beszélt a belső reformszárnyról. Azt hangsúlyozta, hogy a belső vi-
tákkal felerősödött a szervezeti szétesés lehetősége, amelyért közvetlenül felelősek
voltak a „*reformklubok torzult*” politikai követelései. Grósznál a torzult jelző a kö-
vetkezőt jelentette: „*Szervezeti egységeket hoznak létre, vertikálisan és horizontáli-
san is, különböző követeléseket egységesítenek, aminek semmi köze a platformsza-
badsághoz és a különböző szervezeti áramlatok párton belüli jelenlétéhez. Ez már
a kommunista mozgalom szervezeti szétesésével lehet egyenlő, ha tovább hagyjuk
az ilyen típusú szerveződést.*”²⁶ Majd élesen bírálta a Magyar Hírlapban megjelent
interjút, amelyet összefüggésbe hozott az április 15-ére meghirdetett kecskeméti
reformműhely találkozóval. Grósz több gondolatra reflektált – de nem pontosan – a
Magyar Hírlapból. A kongresszus összehívását nem támogatta, ellenben pártolta a
párt és a kormányzati munka erőteljesebb szétválását. Elutasította az 1956-tal kap-
csolatban tett mondatokat, amelyet korábban maga Pozsgay Imre is népfelkelésnek
minősített. Élesen reagált a Nagy Imre-per koncepciók perként történő interpretáci-
ójára, illetve hogy november 4-e után megtorlás és leszámolás történt.²⁷ Grósz egy
korábbi interjújában is beszélt 1956-ról és Pozsgay népfelkelésről tett megállapításáról.
A kommunista vezető nem tartotta politikailag célszerűnek az 1956-os események-
kel kapcsolatos, még ki nem érlelt értékelés nyilvánosságra hozatalát. Véleménye
szerint 1956 népfelkelésnek való minősítése leegyszerűsítés volt, mert az előbb egy
diákmegmozdulás volt, majd felkelés és végül ellenforradalom. Különösen éles kri-
tikát fogalmazott meg az 1947-1948-as eseményekről tett kijelentések kapcsán.²⁸

Sipos József *A reformkörök élete és halála* című tanulmánykötetben (2015) politikai
taktikát feltételezett Grósz Károly lépése mögött. A főtitkár szándéka az volt, hogy a KB-
ban és a PB-ben a maga oldalára állítsa a tagokat. A PB korábban lemondott, és egy új,
9 fős vezető testületet választottak, az élén továbbra is Grósz Károllyal, a KB-t pedig 10
fővel kibővítették. Grósz néhány szövetségese, Karvalits Ferenc, Mórocz Lajos, Szabó
István a tisztújítás menetében felvetették, hogy a jelöltek nyilatkozzanak, egyetértene-
k-e a főtitkár helyzetértékelésével, illetve hogyan viszonyulnak a reformkörökhöz. A politi-
kában ezt egyértelműen lehet úgy értékelni, mint hűségnyilatkozatot.

Az ülésen jelen volt az akkor már nagyon beteg Kádár János is, majd felszólt Pozsgay
Imre és Németh Miklós is, szintén PB tagok. Pozsgay óvatosan és taktikusan foglalt ál-
lást. Kijelentette, hogy a kecskeméti találkozóknak nincs politikai platformja és nagyon
veszélyesnek találná a pártszakadást vagy annak szétesését. Pozsgay tehát nem állt egy
új párt létrehozásának az élére, mint azt gondolták egyesek. Németh Miklós pedig azt
reagálta Grósz Károly helyzetértékelésére, hogy „*viszatérni egy régi monolitikus egység*

26 *Rendszerváltók a baloldalon. Reformerek és reformkörök, 1988-1989.* Vál. Ágh Attila, Géczy József
Alajos, Sipos József. Bp., 1999. 116-119. o.

27 U. o.

28 Magyar Hírlap, 1989. április 5.

és tekintélyuralom rendszerére, azt hiszem a pártnak legnagyobb ártást és a legnagyobb kárt okozná.”²⁹

MSZMP reformkörök: az állampárt integritásának szétfeszítése

A reformkörök a sztálini modellre épülő MSZMP centralizált és hierarchikus belső működési mechanizmusát kívánták felszámolni, a régi vezetők helyébe önkorrekciót gyakorló vezetést ültetni. A platformszervező és horizontális kapcsolatrendszer kiépítése a párt merev struktúrájának leépítését volt hivatott szimbolizálni. Az állampárt demokratizálásában, egy politikailag versenyképes és vonzó párt kiépítésében voltak érdekeltek. Politikai és jól felfogott személyes érdekeik azt diktálták, hogy legitimitásukat úgy biztosíthatják, ha felsorakoznak a nemzetközi és a formálódó hazai kritikus politikai közösségek véleménye mellé. Kezdetből fogva biztosították az új ellenzéki pártokat kooperatív politikai magatartásukról. A reformkörök folyamatosan éltek a pluralizálódó nyilvánosság erejével, aktívan részt vettek a közvélemény formálásában, véleményüket nyíltan kifejtették. Fórumot az MSZMP-sajtó felületén (*Népszabadság*) kívül az ellenzéki hangvételű országos (*Magyar Hírlap*) és megyei lapok (*Délmagyarország*, *Petőfi Népe* stb.) biztosítottak számukra. A nyílt vitáktól azt várták, hogy ne illesse őket a taktikázás és a változó folyamatokat lassítani szándékozó politikai vád.

A reformkörök életre hívása a politikai és a gazdasági válsághelyzetre való reagálás terméke volt. A valódi reformok elmaradása és vele párhuzamosan az MSZMP legitimációs válsága olyan vákuumhelyzetet teremtett a párton belül, hogy a néhány vezető reformer (Nyers, Pozsgay, Németh) változást sürgető szándéka szélesebb körű meghallgatásra talált az alsóbb – megyei és városi – szinteken is. Élen jártak ebben a budapesti, a Csongrád és a Bács-Kiskun megyei, jól képzett értelmiségi csoportok. A reformerök kibontakozását, tényleges felelősségvállalási lehetőségét kezdetből fogva nehezítették a legfelsőbb vezetés kiegyensúlyozatlan, ellentmondásos megnyilvánulásai (Grósz beszéde stb.) és a tagság jó részének félelmi reflexei és depolitizáltsága.

A jövőre vonatkozó gazdasági és társadalmi programok kidolgozatlansága, ellentmondásossága (állami tulajdon védelmére és tisztán piaccgazdaságra tett utalások) hasonlóan gátolták a reformkörök egységes fellépését, illetve cselekvésre kész politikai közösség látszatát.

Pontos választ nem adhatunk arra a kérdésre, hogy a keményvonalas Grósz, illetve a reformerekhez kötődő Pozsgay, Nyers, Németh valóban látták-e annak esélyét, hogy az MSZMP demokratikus és nyílt viszonyok között vonzó és széles körben

29 Sipos, 2015. 107-111. o.

legitim kormányzó erő lehet. Mindenesetre 1988-89 gyorsan változó környezetében, a politikailag aktív csoportok szemében az MSZMP fő üzenetei és a reformkörök tevékenysége nem tudta egy megújuló párt képét megjeleníteni. Grósz újbóli megválasztása és 1956 forradalmát tagadó kijelentései az MSZMP demokratikus irányba történő változtathatatlanságát támasztotta alá. A reformszárny politikai mozgásterét befolyásolta egyfelől a gazdasági válságot enyhíteni nem tudó MSZMP gyengülő legitimitása, a párttól elfordulók tömege, másfelől a reformkörök – egyesek szerint belső ellenzék – kádári rendszert nyíltan kritizáló kijelentéseinek radikalizmusa (Szabó Zoltán stb.), amely bizonyos fokú önellentmondásosság érzését keltette a szélesebb nyilvánosság előtt. Az állampárt integritását szétfeszítő belső erők mozgása végeredményét tekintve megteremtette a Magyar Szocialista Párt (MSZP) létrehozásának szándékát.

Az új párt megalakításának terve, az elmélyülő gazdasági és politikai válság, illetve a kommunista rendszerhez kötődő bűnökről (Recsk, Rákosi, Rajk-per részletei, szuverenitás követelése, szovjet csapatok megszállása stb.) folyó nyilvános politikai viták a teljes rendszer létjogosultságát, törvényességét kezdték ki, aláásva annak morális megítélését is.

Felhasznált irodalom

Kalmár Melinda: *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjet-rendszer 1945-1990.* Osiris. Bp. 2014.

Rainer M. János: *Bevezetés a kádárizmusba.* L'Harmattan Kiadó. Bp. 2011.

Reinhart Koselleck: *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája.* Atlantisz. Bp. 2003.
Rendszerváltók a baloldalon. Reformerek és reformkörök 1988-1989. Kossuth Kiadó. Bp. 1999.

Sipos József: *Hazai visszarendeződési kísérletek az MSZP megalakulásáig.* In: *A reformkörök élete és a halála.* Reformkörök Alapítvány, Bp. 2015. 101-111. o.

Petőfi Népe

Az MSZMP KB állásfoglalása. 1989. április 1. 1. o.

MSZMP – Tagfelvétel, kilépők. 1989. április 7. 3. o.

Az MSZMP Budapesti Reformkörének felhívása. 1989. április 8.

Mit akar a reformkör? 1989. április 11. 3. o.

Magyar Hírlap

Vitára bocsátott platform. 1989. április 12.

Bokréta a párt alapján? 1989. április 12.

Népszabadság

A politikai rendszer reformjainak néhány időszériű kérdéséről. 1989. április 1.